

U.Pan'kiv

THEORETICAL PRINCIPLES OF INVESTIGATING LANGUAGE CONTACTS

The article considers theoretical problems of the process of interaction between languages. It highlights the issue of the place of bilingualism with reference to language contacts and finds out sociolinguistic aspects of the emergence of diglossia. Besides, the article reveals the peculiarities of contacts between classical and modern European languages.

Key words: language contacts, interaction of languages, bilingualism, diglossia, classical languages, Latin.

УДК 811.111'33:504

Інна ПЕТРЕНКО

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті розглянуто основні проблеми формування понятійно-термінологічного апарату еколінгвістики. В результаті комплексного дослідження понятійно-термінологічного апарату еколінгвістики виявлено основні джерела поповнення термінологічної системи еколінгвістики, визначено еколінгвістичні терміни, які відповідають вимогам наукової термінології, а також окреслено перспективи розвитку понятійно-термінологічного апарату еколінгвістики.

Ключові слова: еколінгвістика, лінгвоекологія, екосистема мови, лінгвосфера, еко-грамотність, еко-комунікація, екологічний дискурс.

Прискорення процесу загальної екологізації суспільної свідомості, викликане значним погіршенням глобальної екологічної ситуації у другій половині ХХ століття, негативними наслідками науково-технічного прогресу та процесу світової глобалізації, привернуло увагу представників різних наук до поняття «екології». Термін «екологія» набув нового, ширшого значення, вийшов за межі біології і поповнив понятійно-термінологічні апарати різних наукових дисциплін. Не стала виключенням і лінгвістика. Переорієнтація багатьох лінгвістичних дисциплін на інтеграційні дослідження мови (зокрема з урахуванням соціального й етнокультурного контексту її функціонування) сприяла появі та розвитку таких маргінальних лінгвістичних дисциплін, як:

соціолінгвістика, психолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія тощо, а також зумовила виникнення нового напрямку лінгвістичних досліджень – еколінгвістики.

Основу екологічного мислення складає усвідомлення системи взаємозв'язків [5]. Екосистема визначається як «природна чи створена людиною функціональна система: сукупність істот, пов'язаних між собою біотичними та іншими зв'язками, і певного відносно однорідного середовища їх проживання, які взаємодіють між собою, утворюючи систему взаємозумовлених біотичних та абіотичних явищ і процесів» [2, с. 342]. Людина є частиною екосистеми, отже, усі мовні явища формуються й розвиваються у межах цієї системи.

Екосистема – це динамічна структура, для якої характерними є постійний розвиток, зміни й відкритість. Тому елементи екосистеми не розглядаються як сталі об'єкти, для їхнього адекватного вивчення необхідним є дослідження процесів їхнього розвитку та взаємодії, а також змін, що відбуваються під впливом цих процесів [5].

У найширшому сенсі еколінгвістику можна визначити як «розділ мовознавства на межі соціо- та психолінгвістики й лінгвістичної філософії, спрямований на розгляд мови як складника системи взаємного існування людини, суспільства і природи» [10, с. 138]. Таке визначення еколінгвістики пов'язане насамперед з поняттям «мовного середовища» (за аналогією з екологічним поняттям «навколишнього середовища»), яке можна трактувати двояко: з одного боку, як «мовне середовище, в якому існує окрема людина і соціум», а з іншого – як «середовище, в якому існує і функціонує мова, тобто сукупність екстралінгвістичних чинників, які впливають на її функціонування й розвиток» (переклад мій. – І. П.) [12, с. 45–46].

Головною епістемою еколінгвістики є антропоцентризм [10, с. 138]. Саме антропоцентризм зумовлює переорієнтацію багатьох фундаментальних наук на людину, а її потреби починають відігравати вирішальну роль у різних сферах її діяльності. В екології це проявляється, перш за все, у вирішенні проблем гармонізації взаємовідносин людини та природи [7, с. 54]. У лінгвістичній екології антропоного характеру набувають процеси утворення

мовних концептів і категорій, які стосуються взаємодії людини з навколишнім світом [10, с. 138]. Антропоцентричним є також погляд на ті явища дійсності, які знаходять своє відображення у мові, адже вони розглядаються з погляду їх корисності або некорисності для людини. Такий підхід передбачає, по-перше, розповсюдження у суспільстві максимально повної і точної інформації про наявність складних проблем, а по-друге, сприяє їх якнайшвидшому вирішенню [6, с. 44].

У світлі впливу сучасної геополітичної ситуації на мовну ситуацію у світі та очевидної небезпеки екологічної катастрофи еколінгвістичні дослідження набувають особливої актуальності. Саме тому так гостро постає питання про чітке визначення основної проблематики еколінгвістики та необхідність формування власного понятійно-термінологічного апарату та самостійних методик дослідження цієї галузі лінгвістичної науки. Адже будь-яку наукову дисципліну не можна вважати остаточно сформованою без наявності усіх вище перерахованих ознак. Метою цієї статті є детермінація і характеристика існуючих еколінгвістичних понять і термінів, а також визначення рівня відповідності еколінгвістичних термінів основним вимогам наукової термінології.

На даному етапі еколінгвістичні дослідження охоплюють досить широке коло проблем і питань. Серед найбільш актуальних виділяють такі: «1) дослідження глобальної мовної ситуації у світі; 2) установлення причин, форм, функцій і наслідків мовної різноманітності; 3) аналіз чинників зникнення мов; 4) систематизація екологічних і неекологічних елементів мовних систем; 5) аналіз текстів, які торкаються або розробляють теми охорони навколишнього середовища; 6) дослідження еко-дискурсів, тобто комунікації, пов'язаної із правовими нормами охорони середовища, текстів навчальної спрямованості, що забезпечують виховання еко-грамотності тощо; 7) аналіз психологічних, соціальних, гендерних чинників еко-комунікації; 8) розгляд співвідношення еко-грамотності й мовної грамотності з огляду на боротьбу за чистоту мови тощо» [10, с. 138].

Вибір конкретного напрямку досліджень залежить від того, як саме представники тієї чи іншої течії визначають предмет власних еколінгвістичних досліджень. Процес формування нової

термінологічної бази, відповідно, визначається конкретним напрямом еколінгвістичних досліджень, предметом і об'єктом дослідження. Як уже зазначалося, еколінгвістика виникла на перетині соціального, психологічного та філософського напрямів у лінгвістиці, а, отже, є суміжною дисципліною, тобто використовує методологію і понятійний апарат декількох наук.

Основними ознаками наукового терміна вважаються «системність; наявність класифікаційної дефініції; прагнення до моносемічності й конкретизації в межах терміносистеми й до прозорості внутрішньої форми; жорстка конвенційність; стилістична нейтральність; залученість до системи понять певної галузі; відповідність нормам мови, що запобігає появі професійних жаргонізмів; точність і короткість; дериваційна здатність; інваріантність як варіантів і синонімів; висока інформативність» [10, с. 617]. Розглянемо існуючі еколінгвістичні поняття й терміни у ракурсі відповідності цим ознакам.

Основою термінологічної системи будь-якої наукової дисципліни складає власне назва самої дисципліни та назви її основних течій. Наразі, найзагальнішим терміном, який вживається для позначення будь-яких лінгвістичних досліджень екологічного спрямування і повністю відповідає вимогам наукової термінології, є термін «еколінгвістика». У сучасній еколінгвістиці виокремлюють два напрями: *екологічна лінгвістика*, представники якої переносять екологічні поняття на мову, мова при цьому розглядається як інструмент світосприйняття та взаємодії з навколишнім середовищем [10, с. 138], та *лінгвістична екологія* (лінгвоекотологія, мовна екологія, екологія мови), з позицій якої мова розглядається з біологічної точки зору, вивчається взаємозв'язок між мовою і екологічними питаннями, досліджується роль мови у розвитку, посиленні, а також вирішенні проблем навколишнього середовища, тексти та мова загалом вивчаються з погляду їх екологічності [4].

Доречним буде прослідкувати еволюцію змісту самого поняття «*екологія*», в результаті якої і стало можливим вживання цього терміну по відношенню до мови. Як відомо, вперше термін «екологія» (від грец. *oikos* – оселя, середовище і *logos* - вчення) був запропонований у 1866 році німецьким вченим Ернстом Геккелем. Він трактував екологію як «науку про економію природи, спосіб

життя й зовнішні життєві стосунки між організмами» (переклад мій. – І. П.) [8, с. 1217]. Накопичення й узагальнення інформації про особливості життєдіяльності живих організмів у світі дозволило вченим зробити висновок про існування певних законів, яким підпорядковуються взаємовідносини живих істот і навколишнього середовища [3, с. 189]. Ці знання і створили необхідні передумови для виникнення екології як окремої галузі біологічної науки.

Поступово з розвитком біологічної науки формується нове холістичне уявлення екологів про особливості функціонування екосистем у світі. Воно передбачає урахування нових властивостей екосистем, що з'являються при їх формуванні [2, с. 331]. Це призводить до значного розширення кола предметних інтересів екології, а екологічні дослідження набувають більш інтегрованого характеру. Основним об'єктом екологічних досліджень стає ноосфера, яка визначається як «сфера взаємодії суспільства і природи, в межах якої розумна людська діяльність стає визначальним фактором розвитку» (переклад мій. – І. П.) [8, с. 703]. Наприкінці ХХ століття внаслідок значного погіршення екологічної ситуації у світі і під впливом процесу загальної етизації суспільної свідомості, яка зумовлює необхідність включення культурно-історичних цінностей до поняття навколишнього середовища, відбувається розповсюдження екологічної проблематики в інших науках, лінгвістиці, зокрема [12, с. 42]. Постановка питання про взаємозв'язок мови і навколишнього середовища призводить до виникнення нової галузі лінгвістичних досліджень – еколінгвістики.

Самим очевидним шляхом збагачення еколінгвістичної термінології є запозичення термінів з екології біологічної «за умови їх відповідного переосмислення та формально-лінгвістичного пристосування» (переклад мій. – І. П.) [11, с. 71]. Так, одним з базових наукових понять, яке міцно закріпилося за лінгвоекологією, вважається поняття «лінгвосфери» (порівняно з біосферою в екології біологічній), яке трактується як «атмосфера окремого мовного знака і мови загалом, яка оточує етнос і є пов'язаною з його національною, традиційною свідомістю» (переклад мій. – І. П.) [9, с. 279].

Зустрічаються й інші терміни, запозичені з понятійно-термінологічного апарату біологічної екології, а саме: «лінгвоцид»

як політика обмеження, дискримінації й утисків мови будь-якого народу (порівняно з «екоцидом» в екології біологічній), «лінгвоекологічна технологія» як сукупність методів та заходів, спрямованих на послаблення негативних чи стимулювання позитивних факторів розвитку й функціонування мови (порівняно з «біотехнологією» в екології біологічній), «лексична ерозія» як процес втрати слів, що мають семантичну та системоутворюючу цінність на певному етапі існування мови (порівняно з «ерозією ґрунту» в екології біологічній), «мовна алергія» як індивідуальна або соціально-групова реакція відторгнення певного слова або словосполучення (порівняно з «алергією» в екології біологічній) тощо [12, с. 47].

Як бачимо, усі ці терміни були створені представниками лінгвістичної екології, які опікуються питаннями охорони мови. На основі власних досліджень вони створили широку термінологічну базу за рахунок термінологічних аналогій з біологічною екологією. Проте, терміни, які вживаються для дослідження лінгвоекологічних проблем, можуть мати інші, непов'язані з біологічною екологією джерела, наприклад, «канцелярит», «мовне насилля», «лінгвоцинізми», «мовне розширення» [Ibid], а також «мовний плюралізм», «лінгвоекологічне виховання», «лібералізація мови», «лінгвоекологічний баланс», «криміналізація мови» [11, с. 76] та ін. Проаналізувавши представлені лінгвоекологічні терміни, можна зробити висновок про те, що більшість з них вживаються для позначення негативних процесів, які відбуваються з мовою і людиною, яка цією мовою користується [14, с. 5].

Термінологічний словник цієї галузі еколінгвістичних досліджень є настільки багатим, що для подальшого розвитку термінологічної системи лінгвістичної екології і оцінки успішності функціонування нових понять й термінів пропонується навіть створення експериментального словника лінгвоекологічних термінів [Ibid].

Проблематика еколінгвістичних досліджень охоплює також аналіз текстів навчальної спрямованості, що забезпечують виховання еко-грамотності, аналіз еко-комунікації, розгляд співвідношення еко-грамотності й мовної грамотності з огляду на боротьбу за чистоту мови [10, с. 138]. Отже, можемо говорити про

існування таких наукових понять, як «еко-грамотність» і «еко-комунікація». Під *еко-грамотністю* розуміється усвідомлення системи взаємозв'язків у світі [15, с. 61], а *еко-комунікація* визначається як спілкування на екологічні теми [4].

Водночас, слід враховувати той факт, що сам термін «екологічний» є полісемантичним і може вживатися у різних значеннях. З одного боку, термін «екологічний» означає «той, що стосується екології як науки про зв'язок між організмами і довкіллям» [1, с. 256], а з іншого, внаслідок розширення значення поняття «екології» і, як результат, виникнення нового поняття «екологічність» термін «екологічний» почав вживатися у значенні «той, що не завдає шкоди природі, корисний для людини і природи, сприятливий» (переклад мій. – І. П.) [6, с. 43].

Отже, потрібно відрізнити еко-комунікацію як спілкування на екологічні теми від *екологічного спілкування*, для якого характерними є наступні ознаки: «доброзичливість, прагнення партнерів по комунікації уникати негативних оцінок особистості співрозмовника, формування загального емоційного центру, ввічливість, кооперативність, реалізація адресності висловлювання крізь згадування імені адресата, вибір спільної теми для розмови, відбір стилістичних засобів відповідно до ситуації, вміння слухати, вміння не перевтомлювати адресата, вміння організувати увагу слухача, взаємна толерантність, емпатія, стримування негативних емоцій, заохочення співрозмовника тощо» (переклад мій. – І. П.) [14, с. 3].

Існує думка про те, що лінгвоекотологічні терміни можуть утворюватися на основі різного роду взаємовідносин, наприклад, синонімічних або антонімічних [13, с. 139]. Ця думка підтверджується фактом існування таких понять і термінів, як «екологічність мовних одиниць» й «неекотологічність мовних одиниць», «екологічне спілкування» й «неекотологічне спілкування». До критеріїв *неекотологічного спілкування* належать: «нанесення образ, зневага, наслідки яких можуть довго зберігатися в емоційній пам'яті адресата і довго переживатися ним, негативна оцінка партнера, формування і розширення антагоністичного кола, дифамація, грубість, негативна ввічливість (холодна, зневажлива, підкреслено-образлива), зайва категоричність, зосередження уваги

на власному «я», розбалансування у тематиці, некооперативність, підміна аргументації й базових установок, комунікативне переслідування, переривання, невміння слухати, використовування іноземних слів з неправильним референтом, непомірна гра з мовою, стилістичні порушення, комунікативні злочини тощо» (переклад мій. – І. П.) [14, с. 4].

Ключовим поняттям лінгвістичної екології вважається поняття «екологічний дискурс». Поняття виникло як результат співпраці еколінгвістики та дискурсознавства. О. В. Іванова визначає екологічний дискурс як «сукупність текстів різних функціональних стилів та жанрів, від монографій до творів популярної та художньої літератури, як вираження у мові екологічних тем та проблем. Це зв'язний, усний або письмовий, текст, обумовлений ситуацією спілкування на екологічні теми» (переклад мій. – І. П.) [4]. Основна проблема екологічного дискурсу визначається, власне, терміном «екологічний», тобто при дослідженні дискурсу на перший план виступає питання про співвідношення між живими організмами та світом, що їх оточує [Ibid].

Дослідниця вважає ключовим концептом і темою екологічного дискурсу природу та стан навколишнього середовища. За функціонально-стильовими ознаками О. В. Іванова виділяє чотири типи екологічного дискурсу: науковий (представлений текстами, створеними екологами), медійний (до цієї категорії входять тексти, які створюються та розповсюджуються через засоби масової інформації), релігійно-проповідницький (а саме сукупність усних та письмових текстів релігійного спілкування) та художній дискурс (тобто твори художньої літератури). Тобто відбір фактологічного матеріалу при дослідженні екологічного дискурсу передбачає опрацювання не лише специфічних текстів, створених безпосередньо екологами, але й інших за жанрами текстів, які торкаються питань захисту навколишнього середовища. О. В. Іванова також зазначає, що у деяких своїх проявах екологічний дискурс перетинається з іншими видами дискурсу, зокрема, з медійним, художнім, релігійно-проповідницьким, побутовим видами дискурсу тощо. Так само і різні типи екологічного дискурсу мають спільні характеристики, і чітко відокремити один тип від іншого не завжди є можливим.

Дослідження екологічного дискурсу, на її думку, полягає у вивченні наступних проблем: розгляд умов безперервності й змін історичної інтерпретації екологічних зв'язків (з культурно-історичної позиції), вивчення закономірностей відносин живих істот і оточуючого середовища (з природничо-наукової точки зору), особливостей екологічного мислення (з філософської позиції) та сприйняття екологічних відносин (з естетичної позиції), умов розвитку нової соціальної поведінки на основі екологічних знань (з соціополітичної позиції) і нормативність індивідуального й колективного спілкування з екосистемами, які оточують людину (з точки зору етики) [Ibid].

Таким чином, можна зазначити, що на теперішньому етапі розвитку лінгвістичної науки еколінгвістичні дослідження набувають все більшої актуальності. Постійно розширюється предметне коло інтересів еколінгвістів, відповідно до обраного напрямку досліджень формується відповідна термінологічна система, до якої залучаються все нові термінологічні надходження та відбуваються постійні зміни. Джерела поповнення еколінгвістичної термінології є різноманітними. Оскільки еколінгвістика є суміжною дисципліною, вона здебільшого користується поняттями й дослідницькими методиками інших дисциплін, зокрема понятійно-термінологічним апаратом біологічної екології, стилістики, соціолінгвістики, культури мовлення тощо. Проте, наявність у термінологічній системі еколінгвістики низки понять і термінів, які вже відповідають науковим вимогам, та безперервність процесу її поповнення свідчить про те, що відбувається стрімкий розвиток еколінгвістики як наукової дисципліни, а розширення її понятійно-термінологічного апарату має великі перспективи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
2. Енциклопедія екологічна: у 3 т. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2006. – т. 1 : А-Е. – 432 с.
3. Иванова Е. В. Концептуальная метафора в эколлингвистике / Е. В. Иванова // Языкознание и литературоведение в синхронии и диахронии : межвуз. сб. научн. статей. Вып. I. – Тамбов : ТОГУП

«Тамбовполиграфиздат», 2006. – С. 189–191. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ecolinguistics.ru/doc/mat9.doc>.

4. Иванова Е. В. К проблеме исследования экологического дискурса / Е. В. Иванова // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, 2007. – Вып. 3 (23). — С. 134–138. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.philology.ru/ivanova_07.htm.

5. Иванова Е. В. Цели, задачи и проблемы эколингвистики. Прагматический аспект коммуникативной лингвистики и стилистики : [сб. науч. трудов] / Е. В. Иванова. – Челябинск : Издательство ИИУНЦ «Образование», 2007. – С. 41–47. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ecolinguistics.ru/doc/mat12.doc>.

6. Кислицына Н. Н. Эколингвистика – новое направление в языкознании / Н. Н. Кислицына // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 37. – С. 42–45.

7. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века. (Опыт парадигмального анализа.) / Е. С. Кубрякова // Актуальные проблемы современной лингвистики: [учебное пособие] / сост. Л. Н. Чурилина. – 3-е изд. – М. : Флинта-Наука, 2008. – С. 52–59.

8. Новейший философский словарь : 3-е изд., исправл. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.

9. Привалова И. В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации) : [монография] / И. В. Привалова. – М. : Гнозис, 2005. – 472 с.

10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

11. Сковородников А. П. К становлению системы лингвоэкологической терминологии / А. П. Сковородников // Речевое общение: специализ. вестник. – Красноярск : Краснояр. гос. ун-т, 2000. – Выпуск 3(11). – С. 70–78. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://library.krasu.ru/ft/_articles/0070271.pdf.

12. Сковородников А. П. Лингвистическая экология: проблемы становления / А. П. Сковородников // Филологические науки. – 1996. – № 2. – С. 42–49.

13. Фомина О. А. Определение лингвистического статуса экологии языка. / О. А. Фомина // Образование. Наука. Творчество. – 2007. – № 3. – С. 137–139.

14. Шаховский В. И., Солодовникова Н. Г. Терапевтическая функция языка как проблема эколлингвистики / В. И. Шаховский, Н. Г. Солодовникова // Электронный научный журнал «Мир лингвистики и коммуникации». – 2009. – № 2 (15). – 9 с. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.tverlingua.by.ru/archive/015/content_15.htm.

15. Fill A. Language and ecology: ecolinguistic perspectives for 2000 and beyond / A. Fill // Applied linguistics for the 21st century / ed. by D. Graddol. – 2001. – P. 60-75 - [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.aila.info/download/publications/review/AILA14.pdf.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2011

И.ПЕТРЕНКО

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПОНЯТИЙНО-ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО АППАРАТА ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЛИНГВИСТИКИ

В статье рассматриваются основные проблемы формирования понятийно-терминологического аппарата эколлингвистики. В результате комплексного исследования понятийно-терминологического аппарата эколлингвистики были выявлены основные источники пополнения терминологической системы эколлингвистики, определены термины эколлингвистики, которые отвечают требованиям научной терминологии, и обозначены перспективы развития понятийно-терминологического аппарата эколлингвистики.

Ключевые слова: эколлингвистика, лингвоэкология, экосистема языка, лингвосфера, эко-грамотность, эко-коммуникация, экологический дискурс.

I.PETRENKO

CURRENT STATE AND MAJOR TENDENCIES OF THE DEVELOPMENT OF CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL APPARATUS OF ECOLOGICAL LINGUISTICS

The article deals with the problems of formation of the terminological system of ecolinguistics. As a result of the complex analysis of the terminological system of ecolinguistics we revealed the main sources of enlarging the ecolinguistic terminological system, defined those ecolinguistic terms which meet the main scientific requirements, and outlined the perspectives of the development of the ecolinguistics terminological system.

Key words: ecolinguistics, linguistic ecology, language ecosystem, linguistic sphere, ecological literacy, ecological communication, ecological discourse.